

## PILLANATKÉPEK ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG ŐSKORÁBÓL 15 éves az Ásatárs Kft.

GALLINA ZSOLT – GULYÁS GYÖNGYI

Magyar Régészet 8. évf. (2019), 3. szám, pp. 12–19, <https://doi.org/10.36245/mr.2019.3.3>

*Az Ásatárs Kft.-t, a magyar régészet első, kifejezetten régészeti szakmai tevékenységgel foglalkozó magán-cégét 2004. márciusában alakítottuk meg több éves terepi és múzeumi gyakorlattal rendelkező régészekként. Ekkor ez volt az első, tisztán magánérőből felépülő, független, komplex régészeti tevékenységgel foglalkozó szakmai vállalkozás. A most 15 éves cég alapítása óta 16 magyarországi megyében végzett régészeti munkát. 14 megyében folytatott és vezetett ásatást, végzett terepi szakmai munkát közel 1,5 millió m<sup>2</sup>-en, valamint régészeti bontómunkát közel 2,5 millió m<sup>2</sup>-en. A próba- és megelőző feltárások lebonyolítása mellett részt vettünk tervásatásokban, kísérleti régészeti munkálatokban, továbbá régészeti-, illetve ipartörténeti emlékhelyek, kiállítóhelyek létrehozásában, számos lelet- és anyagfeldolgozásban, restaurálásban, publikációk előkészítésében és régészeti kutatások közzé tételében. Az alábbiakban három olyan lelőhelyet mutatunk be, melyek az elmúlt két évben cégünk meghatározó munkái voltak.*

### KÉSŐ RÉZKORI ÁLLAT- ÉS EMBERTEMETKEZÉSEK GYÖNGYÖSÖN

2017-ben a Gyöngyös határában épülő ipari park 1. sz. területén, a mintegy 8 hektárt érintő feltárás során szinte kizárólag a badeni lelethorizont (Kr.e. 3600/3500–2800/2700) településének maradványai kerültek felszínre. A területet egy kiszáradt, időszakos patakmeder vágta ketté, mely a beruházási terület északkeleti sarkán jelentkezett, nyugati-délnyugati irányba tartva, majd a terület nyugati harmadához érkeve éles töréssel fordult dél felé. A patakmeder két oldalán két kisebb, lankás kiemelkedésen húzódik a lelőhely, melynek kiterjedése és több mint 1300 objektuma nem sokkal maradt el hazánk egyik legnagyobb badeni településétől, a balatonöszödítől. 2019 nyarán, az újabb ipari terület bővítésekor tovább folytatódott a terület feltárása: az egri Dobó István Vármúzeum az Ásatárs Kft.-vel együttműködve közel 9 hektárnyi területen újabb 404 objektumot tárt fel, így ez a Gyöngyös mellett feltárt település ma már a legnagyobb hazai badeni lelőhelynek tekinthető.

A mélyebb térszínen, egy ősi patak 200 m hosszúságban megfigyelt, és a nyesett felszínen 10–25 m szélességben jelentkező medréhez és annak fattyúágához anyagkitermelő gödörrendszer csatlakozott (1. kép). A monumentális méretű komplexumot a késő rézkorban használták agyaggyerő gödörrendszerként, az akkori meder partvonala mentén. A magasabb térszínen megfigyelhetőek olyan észak-déli pásztákba rendeződő gödör csoportok, melyek 30x30–40 méteres felületeken koncentráálódtak.

Ugyancsak csoportokban kerültek felszínre az állattemetkezéseket tartalmazó gödrök. Közel 100 gödörben főként teljes szarvasmarhavázat figyeltünk meg. A szarvasmarhákat vagy „belehajtogatták” a



1. kép: Gyöngyös–Galagonyás-dűlő, agyagvető gödör légi felvételen (Készítette: Rác Kristóf László)

szűk és sekély gödrökbe, vagy egy már felhagyott, „tágasabb” verembe fektették. Több esetben megfigyelhető volt, hogy az állatot rogyasztott lábakkal helyezték a gödörbe, azaz leölésük feltehetően a gödörben történt. Néha két marhát fektettek egy gödörbe (2. kép). A szarvasmarhák gödrökbe helyezése rendkívül változatos képet mutatott (jobb vagy baloldalra fektetés, rogyasztott lábbal hason vagy háton fekve), mely talán arra is utalhat, hogy ezek más és más szimbolikus jelentéssel bírhattak, s áldozati gödröknek, ún. *bothros*-nak tekinthetjük ezeket (HORVÁTH, 2006, p. 124).

A marhatemetkezések mellett számos kecske/juh-, kevés sertés- és kutyavázat is feltártunk. Egy gödörben egymás alatt két rétegben összesen öt kecskeváz feküdt, de előkerült egy olyan sekély gödör is, melynek közepére, részben egymást fedve legalább hat kecskét temettek el. Az említett állattemetkezéseknek azonban nem volt olyan nagy és egyedi jelentősége, mint az eltemetett szarvasmarháknak. A kiskérődzökre jellemző a tömeges temetés, míg a sertés- és kutyavázak egyesével és olykor hiányosan kerültek elő. A kiskérődzöket és a sertéseket valószínűleg áldozati lakomák maradványaként, vagy a túlvilági életre szánt mellékletekként értelmezhetjük (HORVÁTH, 2006, pp. 127–128).

Hasonló szarvasmarha temetkezés(ek)e)t tartalmazó áldozati gödrök igen gyakoriak hazánk területén a késő rézkor időszakában. A Heves megyei lelőhely mindenképpen kiemelkedik az állattemetkezéses lelőhelyek sorából, hiszen míg Balatonöszdön a kb. 1400 késő rézkori objektum közül 53-ból került elő állati áldozat (HORVÁTH, 2004, p. 71; HORVÁTH, 2006, p. 145, 2. táblázat), addig Gyöngyösön közel 100 gödörben találtunk ép vagy részleges állati maradványokat. Eddig a pontig a rituális gödrökben végzett áldozati tevékenység, azaz állati húsos vázak, vázrészek és a feltehetően étellel-itallal megtöltött edény elhelyezése a korszakban jellemzőnek tekinthető.

A képet viszont tovább árnyalta, hogy az agrárrítust képviselő állati áldozatok mellett számos objektumban leltünk emberi maradványokat (teljes vázat, vázrészt, vagy csak egy-két csontot). Ez alapján úgy tűnik, hogy az állatokat, főleg a szarvasmarhákat, nagyobb „tisztetéssel” temették el, mint az embereket, akiket olykor csak beledobtak egy-egy gödörbe, vagy pedig csak bizonyos testrészeit „hantolták el”. Az emberi koponyatöredéket és vázrészeket tartalmazó gödrök esetében nem zárható ki az sem, hogy a testeket a halál után különböző rítusoknak vetették alá (HORVÁTH, 2004, p. 78).



2. kép: Gyöngyös–Galagonyás-dűlő, kettős szarvasmarhaváz (Fotó: Gulyás Gyöngyi)



3. kép: Gyöngyös–Galagonyás-dűlő, 3 emberi vázat tartalmazó gödör (Fotó: Gulyás Gyöngyi)

Nehéz kérdés, hogy ezek a jelenségek a korban elfogadottnak tekinthető, fiatal egyedeket (állatokat, embereket) feláldozó véres rítus részeként értelmezhető-e, vagy inkább a közösséget ért ismeretlen krízishelyzetre (háborúra, járványra stb.) adott válasznak tekinthetjük ezeket a cselekvés-sorozatokat (FÁBIÁN et al., 2017, p.28). Az emberi maradványok gödrökbe kerülésének valószínűleg többféle oka lehetett: az állatvázakkal együtt eltemetett egyének és a hiányos vázrészek háttérben rituális indítékokat gyaníthatunk (HORVÁTH, 2004, p. 79),



4. kép: Gyöngyös–Galagonyás-dűlő, késő rézkori temetkezés (Fotó: Gulyás Gyöngyi)



5. kép: Gyöngyös–Galagonyás-dűlő, ép és töredékes edényeket rejtő gödör (Fotó: Gulyás Gyöngyi)

viszont ahol ilyen kivételes jelenségek nem figyelhetők meg, ott profánabb okokra (pl. alacsony társadalmi helyzet, testi rendellenesség, betegség, járvány), az elhunytat a halál után is a közösségtől való távol tartás szándékára is gondolhatunk. A magukban, más rituális jelenség nélkül gödörbe került emberi vázak száma elenyésző; jellemzőbb, hogy a tároló vagy hulladékgödörökben kibontott emberi vázakat zsugorított helyzetben, melléklet nélkül helyezték el (3. kép). Bonyolítja a képet, hogy nem tudjuk, vajon a helyi és/vagy idegen közösség tagjait temették el ilyen módon.

Az egyik gödör csoporttól távolabb három szabályos, azaz sírgödörös temetkezést is feltártunk. A vázak zsugorított vagy háton fekvő, nyújtott helyzetűek voltak, továbbá az egyik elhunytat két edénnyel és ékszerekkel (csüngő, tű) temették el (4. kép).

Néhány esetben az állat- és embertemetkezéseket és vázrészeket tartalmazó gödrök mellett vagy ugyanazon gödrökben egész edényt ill. edényeket is találtunk (5. kép). Ezekben az esetekben egyértelműen rituális megnyilvánulást, talán termékenység-szertartást sejtethetünk a jelenség hátterében.

Összességében megállapíthatjuk, hogy az állat- és embertemetkezéseket, illetve egész edényeket tartalmazó áldozati gödröket, mivel egymás közelében, kisebb szigeteket alkotva helyezkedtek el, rituális helyszínekként is értelmezhetjük. A maradványok azonban csak az áldozatokra utalnak, a rituálék elvégzői és pontos indítékaik egyelőre homályban maradnak.

## A BRONZKORI PILINYI-KULTÚRA URNATEMETŐJE SZIKSZÓ HATÁRÁBAN

2018-ban az M30-as gyorsforgalmi út megelőző feltárásakor, a borsod megyei Szikszó–Gémeskúti-nyomás lelőhelyen több mint 63 000 m<sup>2</sup>-t kutattunk meg, mely során 1061 őskori jelenség került napvilágra. Az északnyugat-délkeleti irányú dombhát oldalában, a Hernád-folyótól nyugatra található lelőhely északi és középső részén fekvő, a középső neolitikus Alföldi Vonaldiszes Kultúrához (Kr.e. 5500/5400–5000/4900) tartozó település objektumai a település periferiáján, csoportokban helyezkedtek el. Az újkőkorihoz hasonló, nagyobb kiterjedésű település később a késő bronzkorban jött létre a lelőhely déli részén.

A feltárási terület északkeleti részén két késő bronzkori temetőrészlet, összesen 50 sír is feltárássra került. A két sírcsoport közel 100 m-re, a sírok pedig 1–5 m-re helyezkedtek el egymástól. A sírgödöröket sok esetben csak a szubhumuszba ásták, ilyenkor az intenzív talajművelés roncsolta a késő bronzkori szintet, így ezek a sírok sérült állapotban kerültek elő. A nagyobb sírgödörös és több edénymellékletes sírokat mélyebbre ásták, így azokat csaknem teljes épségben sikerült feltárnunk. Az általános sírforma a kerek, az ovális



6. kép: Szikszó–Gémeskúti-nyomás, S-208 sír  
(Fotó: Gulyás Gyöngyi)

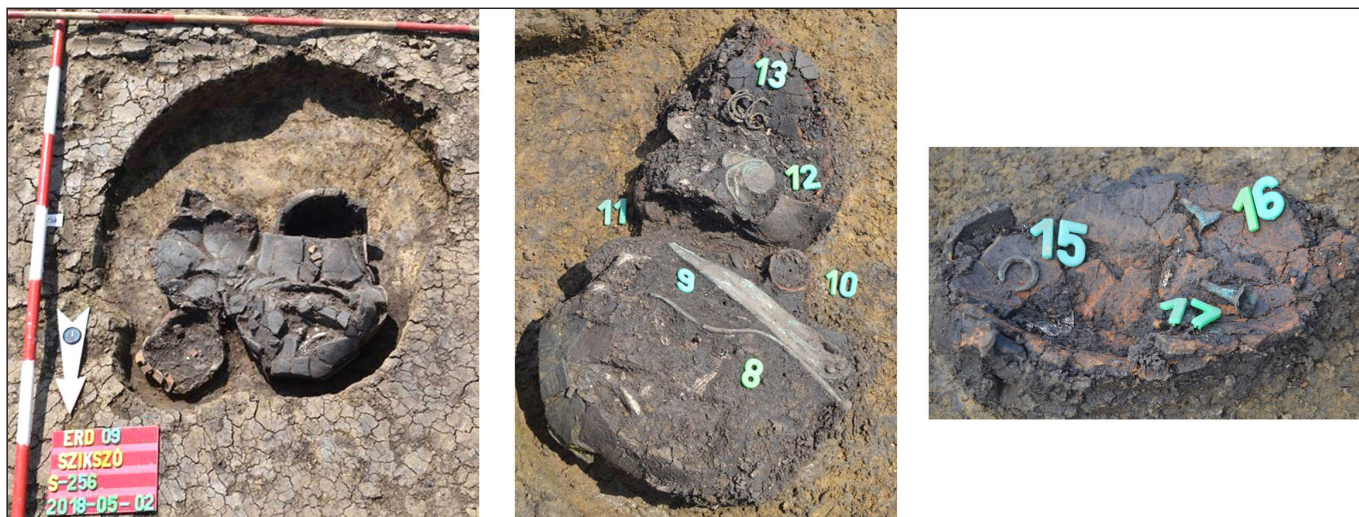
vagy a téglalap alakú (6. kép) gödör volt. Ez utóbbiak nagyobbak és mélyebbek voltak az átlagosnál. Sem tapasztást a sírgödörök oldalán és alján, sem termésköveket a sírok lefedésénél nem találtunk, bár ezeket más sírok esetében megfigyelték (Zagyvapálfalva: GUBA–VADAY, 2008, p. 18; Bercel–Sáfrány-hegy: GUBA, 2008, pp. 76–77).

A késő Pilinyi-kultúra (Kr.e. 1500–1200) hagyatékának tekinthető sírgödörökben a halotti máglyán elhamvasztottak maradványait viseleti- és/vagy használati tárgyaikkal együtt urnákba helyezték, melyeket általában egy-egy tállal fedtek le. Ezt követően az urnákat a sírgödörbe állították és körbe rakták kisebb-nagyobb méretű bögrékkel, melyekben a túlvilági útra szánt étel- és italáldozatok lehettek. Több gödörben is megfigyelhetőek voltak „kettős” temetkezések, azaz két emberi maradvánnyal

teli urnát helyeztek el egy gödörben (7. kép). Ez a szokás vagy jelenség nem egyedi: a zagyvapálfalvi temetőben több ún. urnafészket is találtak, egy-egy gödörbe több, emberi maradványt tartalmazó urnát is helyeztek (GUBA–VADAY, 2008, 4. kép 4, 6. kép).

Az egyszerűbb sírok esetében csak a hamvakat tartalmazó urnának ástak ki egy akkora gödröt, hogy az beférjen. A teljes egészében feltárható sírok alapján azonban úgy tűnik, nem mindig fedték le az urnát.

Az ún. egyszerű urnás temetkezések mellett jelen voltak különböző számú kísérőedényekkel ellátott



7. kép: Szikszó–Gémeskúti-nyomás, S-256 sír bontási fázisai (Fotó: Gulyás Gyöngyi)



8. kép: Szikszó–Gémeskúti-nyomás, S-295 sír bontási fázisai (Fotó: Gulyás Gyöngyi)



9. kép: Szikszó–Gémeskúti-nyomás késő bronzkori urnasírhainak válogatott leletei  
(Restaurálás és fotó: Móricz Róbert)



10. kép: Szikszó–Gémeskúti-nyomás, S-256 sírban fekvő bögréből előkerült agyaggyöngyök  
(Fotó: Gulyás Gyöngyi és Móricz Róbert)

sírok is (8. kép). A fedő-, ill. ritkábban kísérodény szerepét betöltő tálak, az urnák mellé helyezett, változatos méretű korsók és bögrék adták a kerámiamellékletek nagy részét. Úgy tűnik, hogy a kísérodényeket a temetéskor tették a sírokba, azok nem kerültek a halotti máglyára. Két sírban – a déli sírmezőben – figyeltük meg, hogy az urnán kívülre ételmellékletet, állati maradványt helyeztek.

Az emberi hamvak között rendre találtunk bronz ékszereket (nagyméretű, sarlós testű, gömbös végű tűk, huzal karperecek, feltekercselt végű karperecek, ún. Noppenringek, félhold- és pápaszem alakú-, tutulus vagy harang alakú csüngők), és három urnában egy-egy, a halotti máglyán kissé deformálódott, középbordás bronz tört (9. kép). Az egyik legérdekesebb leletegyüttes az egyik urna mellé helyezett bögrében volt. A bögre egy nyaklánc darabjait rejtette: több mint száz gömb-, két spulni-, hét csillag-, öt félhold-alakú és egy hengeres testű, tekercselést utánzó agyaggyöngyöt (10. kép).

A szikszói temetkezésekből felszínre került fémleletek párhuzamait megtaláljuk a zagyvapálfalvi (HILLEBRAND, 1929, 17-18. kép; GUBA–VADAY, 2008, 8. kép) és a nagybátányi (PATAY, 1954, 10. kép 1-3., 11-13. kép) sírok anyagában is.

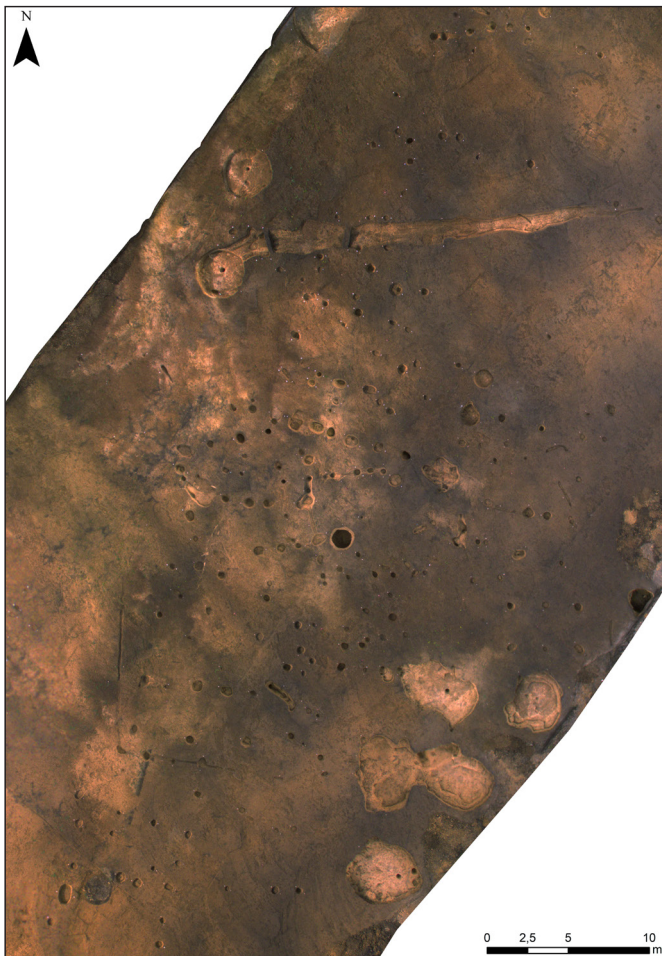
## SZKÍTA TELEPÜLÉS HALMAJRÓL

A Halmaj–Kiskinizsi-dűlő lelőhely a Hernád-folyótól nyugatra terül el. Az általunk feltárt lelőhelyrészen, 2018–2019-ben 43 864 m<sup>2</sup>-en 1197 jelenség került napvilágra. Ebből egy szkíta települést emelhetünk ki, amely a legnagyobbak közé sorolható a Kárpát-medencében eddig feltártak közül.

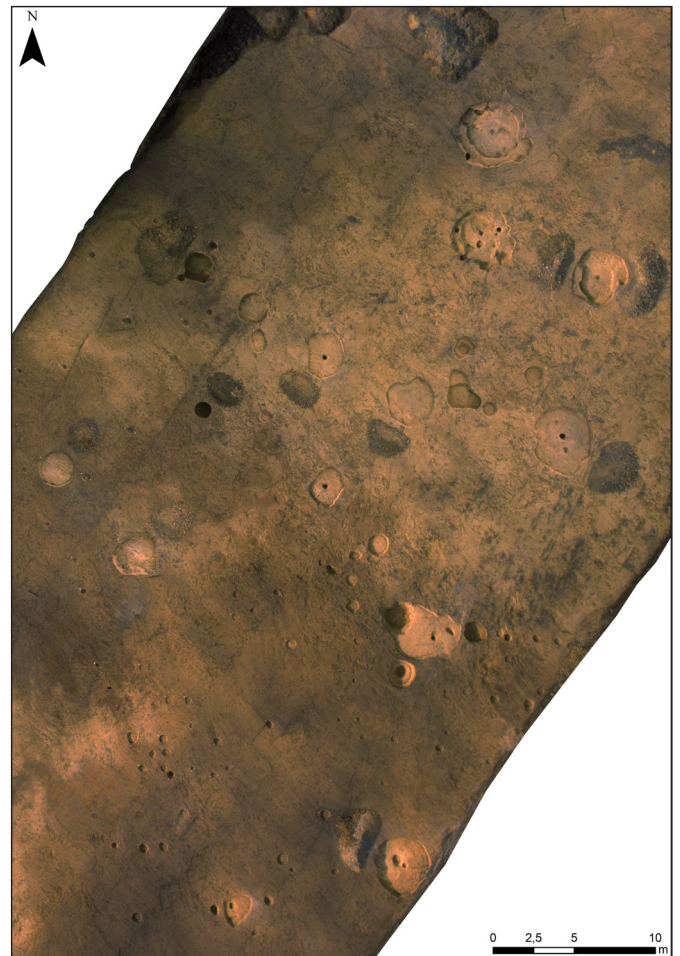
Több mint száz különböző típusú, csoportokba szerveződő, szkíta kori, földbemélyített jelenség, oszlopos szerkezetű épület, alapozóárok, kerekded és szögletes alaprajzú gödör- és veremépület került elő. A felület déli, magasabb és erősen lepusztult térszínén legalább 51 felszín feletti cölöpépítményt (11. kép), illetve azokhoz illeszkedve 26 keskeny és sekély, sokszor cölöpökkel tagolt alapozó árkot is megfigyeltünk. Ezek a struktúrák feltételezhetően paliszád vagy alapozó árkok voltak, melyek önállóan és felszín feletti építmény részeként is értelmezhetők. Ehhez hasonló építmények korabeli mongóliai és szibériai sziklarajzokon kecskekarámokként szerepelnek (KUBAREV, et al., 2005, p. 590, Ric. 100. 1, 3-4, 6).

A fenti építmények mellett 51 félig földbemélyített, tüzelésnyom nélküli, csoportokban elhelyezkedő épület is előkerült (12. kép). Alakjuk igen változatos, de alapjában véve három csoportba sorolhatók: a kerek vagy kerekded, a lekerekített sarkú négyszögletes alaprajzú formákhoz közelebb állók, és a nagyobb méretű, szabályos téglalap alakúak. Nehéz kérdés, hogy hol lehettek a lakóházak. Szibériai, mongóliai, kaukázusi analógiák alapján (GARDNER & BURENTOGTOKH, 2018, p. 12, Fig. 10) ezek felmenő falú, tüzelőhellyel rendelkező boronaházak és jurták lehettek, de ezek nyom nélkül elpusztultak.

A gödör- és veremépületek gazdasági rendeltetésűek lehettek, betöltésükben szinte mindig találtunk legalább egy orsógombot. Több településobjektumból került elő agyagból készült hálonehezék, örlőkő,



11. kép: Halmaj–Kiskinizsi-dűlő, drónfelvétel a felszín feletti negatív struktúrákról (cölöpépületekről) (Készítette: Kolonits László és Czukor Péter)



12. kép: Halmaj–Kiskinizsi-dűlő, drónfelvétel a félig földbemélyített épületekről (Készítette: Kolonits László és Czukor Péter)

továbbá néhány gödörből és épületből vágásnyomot mutató állatsont. Ezen épületek egy részében történetelt a helyi nyersanyag (gyapjú, gabona, csont) feldolgozása, tárolása.

Analógiák alapján a sekély, kerek alaprajzú gödörépületeket az állattartáshoz kötődő csősz- vagy pásztorkunyhókként azonosíthatjuk (BÁRTH, 1982, 23. tábla; MATUZ, 1997, 8. kép, 10. kép). Az állattartás kötöttebb formájára utalnak a kiskérődző és sertécsontok. A nem közbezárt cölöpstruktúrák karámok, szárnyékok, zárt cölöpszerkezetek, lábas ólak, terménytárolók is lehettek.

A feltárás során jórészt a település külső része került napvilágra, melynek déli részén meghatározó volt az állattartásra utaló, ahhoz szorosan kötődő objektumok rendszere. Talán a település magjához közeli (éjszakai vagy ház közeli?) állattartó, valamint műhelykörzetként határozhatjuk meg a feltárt településrészletet. A település északi felét árokrendszerek tagolták; itt inkább tárolók, nyersanyag-feldolgozáshoz és kötöttebb állattartáshoz kapcsolható veremépületek, (sertés)ólak, kerek pásztorkunyhók, valamint műhelyek kerültek felszínre. Északon egy patak, a Büdös-kút adott vízvételi lehetőséget. A szkíta településekre jellemző, hogy azokat víz közeli magasparton létesítették (SCHOLTZ, 2010, p. 380). Bóka Gergely a Körös-vidék késő bronzkori és vaskori településtörténetével foglalkozó tanulmányában is hangsúlyozza, hogy a Vekerzug-kultúra települései a védett ártereken, magaspartokon jellemzőbbek. Ez nagy valószínűséggel az időjárás csapadékoságával, a hűvösebb idővel és az áradások gyakoriságával magyarázható (BÓKA, 2012, pp. 61-62).

Az előzetes feldolgozás alapján elmondható, hogy a telepen hangsúlyos volt az állattartás, de annak egy helyhez kötöttebb formája; nomadizálásra utaló jeleket nem találtunk. Bizonyos jelek alapján az összetett szkíta közösség tagjai azonban földet is műveltek, a helyi nyersanyagot feldolgozták (csontművesség, szövés-fonás, gabonaórlás), és helyhez kötöttebben, komplex módon gazdálkodtak a középső vaskorban (Kr. e. 7/6–5/4. század).

## FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁRTH, J., 1982.

*Magyar népi építészet*. Budapest: Kolibri könyvek.

BÓKA, G., 2012.

Településtörténeti változások a Kőrös-vidéken a késő bronzkorban és a vaskorban. Vízrajz, térszínek és települések / Changes in settlement patterns in the Late Bronze and Iron Ages in the Kőrös Region. Hydrogeology, reliefs and settlements. In: A. Kreiter, Á. Pető & B. Tugya, szerk. *Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde / Environment – Human – Culture: Dialogue between Applied Sciences and Archaeology*. Budapest: Hungarian National Museum – Centre for National Cultural Heritage, pp. 57–66.

FÁBIÁN, S., MARTON, T., SERLEGI, G., HAJDÚ, L. & KÖHLER, K., 2017.

Erőszak és rítus a rézkorban: emberi maradványok Abony határában. *Határtalan régészet*, 2(2), pp. 25–28.

GARDNER, W. R. M. & BURENTOGTOKH, J., 2018.

Mobile Domiciles of the Eurasian Steppe: Archaeological Evidence of Possible Dwelling Space during the Early Iron Age. *Journal of Field Archaeology*, 43(5), pp. 345–361. <https://doi.org/10.1080/00934690.2018.1475994>

GUBA, S., 2008.

A Pilinyi kultúra temetkezései Bercel–Sáfrányhegy II. lelőhelyén. Das Gräberfeld der Piliny–Kultur aus Bercel–Sáfrányhegy II. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 32. kötet, pp. 73–97.

GUBA, S. & VADAY, A., 2008.

Salgótarján, Bevásárlóközpont – többkorszakú régészeti lelőhely. Előzetes jelentés I. Salgótarján, Shopping centre: multi-period archaeological site. Preliminary report I. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2007*. Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal – Magyar Nemzeti Múzeum, pp. 11–34.

HILLEBRAND, J., 1929.

Újabb ásatásaim a zagyvapálfalvi bronzkori urnatemetőben. Über die neueren Ausgrabungen im bronzezeitlichen Urnengräberfeld von Zagyvapálfalva. *Archaeologiai Értesítő*, 43. kötet, pp. 35–40, 323–324.

HORVÁTH, T., 2004.

Emberi vázakat tartalmazó objektumok Balatonöszöd–Temetői dűlői badeni településről. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 16. kötet, pp. 71–110.

HORVÁTH, T., 2006 [2007].

Állattemetkezések Balatonöszöd–Temetői dűlői Badeni településről. Animal-burials in the Late Copper Age Baden Site: Balatonöszöd-Temetői dűlő. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 17. kötet, pp. 107–152.

KUBAREV, V., TSEVEENDORJ, D. & JACOBSON, E., 2005.

*Petroglify Cagaan-Salaa i Baga-Ojgura (Mongol'skij Altaj) [Петроглифы Цагаан-Салаа и Бага-Ойгура (Монгольский Алтай)]*. Novosibirsk – Ulaanbaatar.

MATUZ, E., 1997.

Késő bronzkori és kora vaskori háztípusok és rekonstrukciós kísérleteik – Spätbronzezeitliche und früheisenzeitliche Häusertypen und ihre Rekonstruktionsversuche. *Budapest Régiségei*, pp. 211–227.

---

*Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi • Pillanatképek Északkelet-Magyarország őskorából*

PATAY, P., 1954.

Előzetes jelentés a nagybátonyi temető ásatásának eredményeiről. Preliminary report on the results of excavations at Nagybátony cemetery. *Archaeologiai Értesítő*, 81. kötet, pp. 33–49.

SCHOLTZ, R., 2010.

Szkiták nyomában Magyarországon. In: *Magyarország és Azerbajdzsán – a kultúrák párbeszéde. IV. Nemzetközi tudományos konferencia (Előadások, cikkek, rezümék)*. Budapest: Azerbajdzsáni Köztársaság Magyarországi Nagykövetsége, pp. 379–398.